

1. Sammanfattning

Det finns idag en mängd olika data som kan användas för att beskriva bruk och missbruk av alkohol, narkotika och andra droger. På många områden ger dessa uppgifter en god uppfattning om drogproblemens omfattning och utveckling. Inom andra ger de däremot en sämre bild, beroende på brister i tillgängliga data.

Alkoholutvecklingen

Alkoholkonsumtionen

Den registrerade alkoholförsäljningen, eller den statistikförda konsumtionen, omfattar Systembolagets försäljning och bryggeriernas leveranser av starköl och folköl samt olika distributörers leverans av alkohol till restaurangerna. Den omfattar t ex inte resandeförsel, legalt eller illegalt tillverkad alkohol, smuggling eller konsumtion i anslutning till utlandsresor.

De typer av uppgifter som brukar användas för att beskriva alkoholkonsumtionen utgörs dels av data över försäljningen och dels av information från olika frågeundersökningar. Till stor del saknas mått på den totala alkoholkonsumtionens omfattning över tid, men under 1990-talet har metoder utvecklats för att bättre uppskatta omfattningen av den oregistrerade konsumtionen, och då kombineras bl a den kända försäljningen med uppgifter från intervjuundersökningar.

En bedömning av konsumtionsutvecklingen som baseras på försäljningsstatistiken blir riktig endast under förutsättning att den oregistrerade konsumtionen är av ungefär oförändrad omfattning år från år. Mycket pekar dock på att denna ökat under de senaste 10-15 åren, i synnerhet efter 1995.

En övergripande beskrivning av alkoholförsäljningen under efterkrigstiden är att denna ligger på en högre nivå nu än för dryga 50 år sedan, relaterat till invånarantalet. År 1946 uppgick den till ca 4 liter alkohol 100% per invånare 15 år och däröver. År 1954, d v s det sista helåret med motbok, var den ca 5 liter. Efter en mer eller mindre successiv ökning kulminerade försäljningen 1976, då den uppgick till närmare 8 liter. Därefter inträdde en minskning till 6 liter 1984. De senaste fem åren har den registrerade försäljningen ökat med

Sammanfattning

19%, från 5,8 liter alkohol 100% per invånare 15 år och däröver 1998 till 6,9 liter 2002.

Om även den oregistrerade konsumtionen beaktas blir ökningen den senaste femårsperioden något högre (21%). År 2002 beräknades den totala konsumtionen till 9,9 liter ren alkohol, d v s en uppräkningsökning av försäljningen med 3 liter. Ungefär 30% av all alkohol som konsumerades detta år var således oregistrerad.

Utvecklingen av andelen oregistrerad konsumtion förefaller med utgångspunkt från tillgängliga studier ha varit ökande under 1990-talet, och har angetts till ca 20% i början av årtiondet och ca 25% vid dess mitt. Andelen oregistrerad konsumtion kan således ha ökat med bortåt 10 procentenheter de senaste 10 åren, samtidigt som motsvarande nivåer och trender föregående perioder är mindre väl kända.

Grovt sett har spritförsäljningen minskat alltsedan 1980-talets början, från 3,8 liter ren alkohol per invånare 15 år och äldre 1979 till 1,4 liter 2002. Perioden efter andra världskriget karakteriseras främst av en kontinuerligt ökande vin och starkölsförsäljning. År 2002 uppgick vinförsäljningen till 2,8 liter och starkölsförsäljningen till 1,9 liter. Således har båda dessa alkoholsorter passerat spriten i försäljningsstatistiken, och detta skedde i mitten av 1990-talet.

Av den registrerade konsumtionen 2002 utgjorde, räknat i ren alkohol, öl (starköl och folköl) 39%, vin 41% och sprit 20%. Om uppskattningar av den oregistrerade konsumtionen beaktas ökar spritandelen till 26%, medan ölandelen minskar till 35%.

Av undersökningarna om oregistrerad konsumtion framkom att den största enskilda källan för alkoholanskaffning 2002 utgjordes av Systembolaget, då 50% av all konsumerad alkohol härrörde därifrån. Därefter kom resandeinförsel (19%), restaurangkonsument (11%) och folkölsförsäljning i livsmedelsbutiker (8%), sedan smugglad alkohol (6%) och sist hemtillverkad alkohol (5%).

En samlad bedömning av ungdomars alkoholvanor, utifrån olika frågeundersökningar, är att de under 1990-talet ökade i omfattning, men att ökningen förefaller ha planat ut de allra senaste åren.

Den beräknade totalkonsumtionen bland ungdomar ökade under 1990-talet och är åter i nivå med den som gällde under slutet av 1970-talet, efter att ha uppvisat en lägre nivå under 1980-talet. Såväl bland yngre som äldre ungdomar uppger pojkarna att de dricker ungefär dubbelt så mycket alkohol som flickorna gör, och könsskillnaderna har varit relativt likartade alltsedan 1980-talet, med en tendens till ett ökat gap mellan könen under de senaste åren. Konsumtionen är också klart högre bland äldre än bland yngre ungdomar.

Utvecklingen av berusningskonsumtionen är i viss mån likartad konsumtionsutvecklingen. Efter en topp omkring 1977 minskade berusningsbenägenheten fram till 1980-talets mitt. Under 1990-talet har dock berusningsbenägenheten ökat något i omfattning, även om nivåerna var högre under 1970-talet. I skolundersökningarna noterades också en ökning av andelen högkonsumenter under 1990-talet.

Valet av dryckestyper skiljer sig mellan pojkar och flickor såtillvida att pojkarna dricker mera öl och sprit medan flickorna dricker mera vin, samtidigt som deras dryckesmönster också är mera spritt över olika alkoholtyper. Bland äldre ungdomar ökar i synnerhet inslaget av vin, medan folköl och blanddrycker minskar.

Det begränsade antalet undersökningar på vuxensidan pekar på en klar tendens under efterkrigstiden till en ökad alkoholkonsumtion bland kvinnor. Sedan 1980-talet har dock inte könen närmast sig ytterligare enligt intervjuundersökningar bland personer 18–70 år. Männerna uppger en mer än dubbelt så hög konsumtion som kvinnorna. För männen domineras konsumtionen av starköl och för kvinnorna domineras den av vin. Personer 18–29 år har den högsta alkoholkonsumtionen medan åldersgruppen 50–75 år har den lägsta.

Vissa alkoholfrågeundersökningar pekar på en ökning av konsumtionen och andelen storkonsumenter 1990-2002. Ökningarna gäller såväl män som kvinnor och i de flesta åldersgrupper. Förklaringen till denna uppgång är främst ett ökat antal dryckestillfällen, snarare än att man dricker mera vid varje tillfälle. För kvinnornas del bestod ökningen främst i en ökad vinkonsumtion, och för männens del svarade starkölet för den största delen av konsumtionsökningen.

En jämförelse mellan utvecklingen av alkoholförsäljningen i Sverige och flera andra länder visar på betydande likheter. Sålunda karakteriserades efterkrigsåren av en tilltagande konsumtion i stora delar av världen. Liksom i Sverige avstannade ökningen av den totala alkoholkonsumtionen i många länder i mitten på 1970-talet, för att sedan plana ut, och rentav minska i vissa. Detta gäller bl a några traditionella högkonsumtionsländer, som t ex Frankrike, Italien och Spanien där minskningen framförallt kan konstateras på vinsidan. I samtliga dessa tre länder har spriten ökat sin andel av den totala alkoholförsäljningen medan vinet minskat. I Sverige är det tvärtom.

Vad gäller EU-länderna och Norge kan konstateras att utvecklingen av konsumtionen av olika drycker går åt olika håll i olika länder med resultatet att konsumtionsmönstren tenderar att bli mer lika. Vinländerna minskar sin vinkonsumtion och ölet och spritens andel av den totala konsumtionen ökar, medan utvecklingen har varit den motsatta i typiska spritländer. Utjämnningen av konsumtionsnivåerna länderna emellan innebär också en utjämnning av den alkoholrelaterade dödligheten och framförallt då dödligheten i levercirrhos

Sammanfattning

där EUs vinländer minskat sin dödlighet, de sköttländerna ökat sin, medan Norge, Finland och Sverige sammantagna visar en ganska konstant nivå.

Även i andra europeiska länder än Sverige förekommer konsumtion av oregistrerad alkohol vilket försvårar jämförelser mellan olika nationer, inte minst över tid.

När det gäller alkoholpolitiken tycks det som länderna inom EU närmar sig varandra. Medan Finland och Sverige gett upp en del av sina monopol och därmed försvagat sin alkoholpolitik något, har flera andra länder, bl a i Syd-europa, förstärkt alkoholpolitiken genom att t ex minska nivåerna för tillåten blodalkoholhalt vid bilkörning och skärpa åldersbestämmelserna för inköp av alkohol såväl i butiker som på restauranger.

Skadeutvecklingen

Alkoholen ger upphov till olika skador. Några av dessa går att beskriva med statistiska uppgifter. Det saknas emellertid data som entydigt visar omfattningen av alkoholskadorna. Detta gäller speciellt sociala skador, t ex miss-handel eller konsekvenser för barn som växer upp i hem där missbruk förekommer. Uppgifterna som redovisas i föreliggande rapport ger således ingen fullständig bild av alkoholskadornas totala omfattning.

Det bör påminnas om att det finns mer eller mindre stora brister hos alla uppgifter som används som mått på alkoholskadenivån i samhället. Faktorer som påverkar är bl a förändringar i lagstiftning, praxis, ekonomiska och personella resurser, diagnosmetoder, kunskaper och attityder.

Som nämnts tidigare steg alkoholkonsumtionen under efterkrigstiden för att nå en topp 1976. Under 1970-talet ökade fylleriomhändertagandena fram till 1975. Utskrivningarna med diagnoserna alkoholism och alkoholpsykos från slutna psykiatriska vård ökade markant. Den alkoholrelaterade dödligheten ökade kraftigt fram till och med 1979.

Efter 1976 minskade alkoholförsäljningen. Fylleriets avkriminalisering 1977 påverkade antalet omhändertaganden som minskade just det året för att nå en topp 1980. Därefter har en successiv nedgång skett och år 2002 gjordes ca 44 000 omhändertaganden. Nedgången har varit tydligast bland dem 20 år och äldre. Sedan 1970-talet har andelen omhändertagna kvinnor ökat från 3 till 11%. För de 10–15 senaste åren finns en betydande osäkerhet när det gäller antalet fylleriomhändertaganden som indikator på alkoholskadeutvecklingen. Sannolikt speglar utvecklingen i hög grad myndigheternas inställning och agerande, snarare än fylleriets förändring över tiden.

Mellan 1979 och 2000 har den alkoholrelaterade dödligheten, som den mäts enligt Socialstyrelsens diagnosurval, sjunkit från 25 till 19 dödsfall per 100 000 invånare och det senaste året registrerades i absoluta tal ca 1 700 sådana

dödsfall. När det gäller dödsorsaksstatistiken används fr o m 1997 en ny dödsorsaksklassifikation, vilket gör det vanskligt att jämföra antalet dödsfall med tidigare år.

Om man betraktar utvecklingen för könen så framgår att det enbart är männen som står för nedgången i alkoholdödligheten. Dödligheten för kvinnorna har i det närmaste varit oförändrad, eller möjligen något uppåtgående. År 2001 var 21% av de avlidna kvinnor.

Nedgången har heller inte varit jämnt sett till åldersgrupper. Störst nedgång i alkoholrelaterad dödlighet uppvisar de under 50 år, medan gruppen 70 år och däröver faktiskt ökat något, även sedan den totala nedgången startade 1979.

Man kan konstatera att männens betydligt större alkoholkonsumtion ger utslag i dödlighetsstatistiken, då männen har fem gånger så hög alkoholrelaterad dödlighet som kvinnorna. På det hela taget finns det en viss överensstämmelse mellan försäljningsutvecklingen och utvecklingen av de alkoholrelaterade dödsorsakerna – ett samband som dock tenderat att försvagas under senare tid.

De alkoholrelaterade trafikolyckorna med dödlig utgång har minskat mer eller mindre stadigt och uppgick år 2001 till 51 stycken, eller 7% av alla delaktiga förare i dödsolyckor. Enligt frågeundersökningar ökade andelen som de senaste 12 månaderna druckit alkohol och kört bil från 9% 1981 till 14% 1989. Därefter har det skett en nedgång och år 2001 svarade 7% att de gjort detta.

Narkotikautvecklingen

Narkotikaanvändning kan innefatta allt ifrån konsumtion vid enstaka tillfällen till regelbundet, långvarigt och dagligt missbruk. Olika användningsformer har olika konsekvenser för individ och samhälle. Vid en redovisning och diskussion av utvecklingen bör därför olika konsumtionsmönster särredovisas och en uppdelning i tillfällig/experimentell användning och i tungt missbruk har därför gjorts. Med det förstnämnda avses konsumtion vid ett begränsat antal tillfällen, eller mindre regelbunden användning. Någon enkel och entydig definition för tungt narkotikamissbruk är svår att fastställa. En vanlig definition är den från de tre stora nationella kartläggningarna, d v s allt injektionsmissbruk, oavsett medel, och all daglig eller nästan daglig användning av narkotika, oavsett intagningsätt. Omfattningen av det missbruk som inte bara är tillfälligt men som inte kan betecknas som tungt saknas det nästan helt uppgifter om.

Liksom fallet är för uppgifterna om alkoholutvecklingen återspeglar undersökningar och statistik om narkotika inte bara den faktiska situationen utan

Sammanfattning

också andra förhållanden. Dessa utgörs bl a av förändringar i lagstiftning och tillämpning av lagarna samt förändrade resurser för narkotikabekämpning, liksom av rent undersökningsmetodologiska förändringar.

Tillfällig/experimentell användning

Uppgifter om tillfällig/experimentell narkotikaanvändning fås i första hand genom olika frågeundersökningar bland ungdomar och vuxna. Trots de metodproblem som finns vid sådana undersökningar bedöms dessa återspegla utvecklingen relativt väl.

Skolundersökningarna i åk 9 visar att en relativt stor andel av eleverna någon gång prövat narkotika under 1970-talets inledande år (ca 14%). Andelen sjönk därefter och omfattade runt 8% t o m 1982, varefter de sjönk ytterligare och uppgick till 3–4% under 1990-talets början. Efter en kontinuerlig ökning svarade närmare 10% av eleverna att de prövat narkotika 2001. År 2002 hade denna andel sjunkit till 8%, men det är emellertid för tidigt att avgöra om trendbrottet är tillfälligt eller ej.

Utvecklingen bland månstrande 18-åringar är förhållandevis likartad som den bland skoleleverna, med högre nivåer som prövat narkotika på 1970-talet (runt 17%), och en nedgång under 1980-talet (6% 1988). Sedan 1992 har dock andelen tredubblats och uppgick till 18% 2002, även om ökningstakten avmattats de senaste åren.

Normalt visar ungdomsundersökningar att ca 60% av dem som prövat narkotika enbart använt cannabis, medan 5–10% enbart använt annan narkotika än cannabis. Näst vanligast är (numera) ecstasy och amfetamin. Om illegalt använda läkemedel (oftast sömnmedel/lugnande medel) tas med i bilden är de emellertid lika vanligt förekommande som ecstasy och amfetamin.

I de båda ovan nämnda studierna har den regelbundna användningen i stort sett följt samma trender som livstidsprevalensen. I början av 2000-talet hade 3% av såväl niondeklassarna som de månstrande använt narkotika under den senaste månaden. Bland ungdomar i åldern 16–24 år uppgav år 2000 ca 5% att de använt narkotika under de senaste 12 månaderna.

Enligt intervjuundersökningar bland vuxna (15–75 år) har ca 12% prövat narkotika någon gång, vilket motsvarar uppåt 800 000 personer i det aktuella åldersintervallet. Narkotikaerfarenhet är nästan dubbelt så vanlig hos män som hos kvinnor, och det kan konstateras att könsskillnaderna tycks uppkomma först i gymnasieåldern.

Tydliga regionala skillnader framkommer i så gott som alla undersökningar. Narkotikaerfarenheter är betydligt vanligare i storstadsområden, och minst vanlig på mindre orter och i glesbygdsregioner. Detta gäller inte minst regelbunden användning.

Även om studier av grupper med tunga missbrukare ofta visar på en tidig och uttalad social problematik hos dessa, är det självfallet inte så att alla som prövat narkotika har motsvarande bakgrund. Samtidigt är det från olika undersökningar känt att ungdomar som prövat narkotika i regel skiljer ut sig från andra ungdomar, t ex med avseende på skolk, otrivsel i skolan, lägre utbildningsnivå etc. Sådana skillnader accentueras sett till aktuell/regelbunden användning. Detta betyder att de som fortsätter använda narkotika skiljer ut sig med avseende på egenskaper som nämnts ovan, dels från dem som prövat narkotika enstaka gånger, och i synnerhet från dem som aldrig prövat narkotika.

Tungt missbruk

Under senare hälften av 1960-talet ökade allvarigare former av narkotikamissbruk påtagligt. Perioden kan ses som det moderna narkotikamissbrukets etableringsfas. Tillgängliga data tyder på en viss stabilisering under de första åren på 1970-talet. Andra halvan av decenniet visade dock narkotikabrotten narkotikabeslagen på en uppåtgående trend, liksom även narkotikarelaterade hepatit- och dödsfall gjorde. Det var under denna period som heroinet introducerades på allvar i Sverige.

Tre stycken kartläggningar av tungt narkotikamissbruk (injektionsmissbruk eller annan daglig/så gott som daglig användning) har genomförts i Sverige åren 1979, 1992 respektive 1998. Undersökningarna bygger på uppgifter från bl a polis, socialtjänst, behandlingssektor och kriminalvård. Med en särskild statistisk metod uppräknas antalet inrapporterade missbrukare för att kompensera för av myndigheterna okända missbrukare. I den senaste kartläggningen har de tidigare resultaten reviderats något med avseende på mörkertalet, eftersom vissa antaganden modifierats samtidigt som mera förfinade statistiska metoder har tillämpats.

Undersökningen 1979 var en totalundersökning medan de andra baserades på urval av kommuner. Även om undersökningen 1998 baserades på ett ännu mindre urval än den från 1992, och därmed kan betraktas som den osäkraste ur antalsskattningssynpunkt, har det bedömts vara möjligt att ge en skattning även utifrån denna. Antalet tunga missbrukare uppskattades uppgå till 15 000 1979, 17 000 1992 och 26 000 1998.

Utifrån de ovan presenterade uppgifterna blir den genomsnittliga årliga ökningstakten 2% 1979–1992 och 6% 1992–1998. Med korrigeringar för avgångar ur missbrukspopulationen uppskattades den totala årliga ökningen av nytillkomna missbrukare till 800 under den första perioden och 1 900 personer under den andra. Det betyder att nyrekryteringen har varit förhållandevis stor under 1990-talet. Samtidigt är det många äldre kvar i missbruk, vilka använt narkotika relativt länge. I 1979 års kartläggning hade 19% en missbruks-

Sammanfattning

tid på 10 år eller längre. Åren 1992 och 1998 var motsvarande andelar 47 respektive 52%.

Andelen kvinnor har varit tämligen stabil och har legat runt en knapp fjärdedel vid alla tre undersökningstillfällena. Detta är högre än andelen narkotikabrottslagförda kvinnor (14%) men lägre än andelen kvinnor som sjukhusvårdats eller rapporterats hiv-smittade p g a narkotikamissbruk (ca 30%).

Medelåldern ökade från 27 år 1979, via 32 år 1992, till 35 år 1998. Samtidigt var såväl antalet som andelen yngre än 25 år klart större 1998 än 1992.

De allra flesta hade injicerat narkotika de senaste 12 månaderna. År 1979 hade 82% gjort detta, jämfört med 93% år 1992 och 89% år 1998. Centralstimulantia (främst amfetamin), opiater (främst heroin) och cannabis har alltid varit de dominerande drogerna. Amfetaminet dominerade missbruket för ca 48% både 1979 och 1992, men hade minskat i betydelse 1998, då det angavs som dominerande drog för 32%. Andelen som använt amfetamin de senaste 12 månaderna var 77, 82 respektive 73%.

Heroinet hade däremot ökat i betydelse sedan 1979. Andelen som använt detta senaste 12 månaderna var 30, 34 respektive 47%. Femton procent hade opiater som dominerande drog 1979, vilket ska jämföras med 26% 1992 och 28% 1998. Heroinet uppgång kan även spåras t ex vad gäller beslag och lagföringar.

Andelen som använt cannabis senaste 12 månaderna var 61, 66 respektive 54% och i senaste kartläggningen angavs 8% ha detta som dominerande drog. Majoriteten uppgavs även vara alkoholmissbrukare. Det har med åren blivit färre uppgiftslämnare som kunnat ange något dominerande medel. Sannolikt beror detta på ett ökat blandmissbruk samt en försämrad kunskap om missbrukarna hos dem som arbetar med narkotikafrågor på rapporteringsmyndigheterna.

Ett tydligt mönster i kartläggningarna, men även enligt narkotikarelaterade indikatorer, är koncentrationen till storstadsregionerna av framförallt det tyngre narkotikamissbruket. En tendens i senaste kartläggningen från 1998 var en påtaglig uppgång i Stockholms län om man exkluderade Stockholms stad. Fortfarande var missbruket mer utbrett i staden satt i relation till befolkningen men uppgången var mer dramatisk i stadens ytterområden. Utvecklingen i Malmö tyder också på en uppgång under 1990-talet och det är även den region där missbruket är vanligast och har så varit sen 1970-talet. Göteborg kännetecknas av att heroin blivit vanligare och missbruksmönstret i regionen nu i högre grad liknar de båda andra storstadsområdena. Takten med vilket missbruket ökat synes dock varit lägre än vad som gällde de båda andra storstadsregionerna.

Om man jämför de tillgängliga indikatorerna, d v s främst beslagsuppgifter, kriminalstatistik samt vård- respektive dödsorsaksstatistik, med de genomförda kartläggningarna så ger de en någorlunda likartad bild av utvecklingen av det tunga narkotikamissbruket, med ökande nivåer särskilt under 1990-talet.

Indikatorerna pekar dock på att ökningarna fortsatt efter 1998 och under 2000-talets första år. Även om en del av de statistiska uppgångarna kan förklaras av andra orsaker än omfattningen på missbruket, är det ändå inte orimligt att dra slutsatsen att dessa uppgifter också speglar en faktisk uppgång.

Psykofarmakautvecklingen

Förbrukningen av lugnande medel och sömnmedel av bensodiazepintyp nådde en hög nivå 1972, enligt Apoteket ABs leveransstatistik. Sedan minskade förbrukningen med 22% fram till början av 1990-talet. Därefter har en uppgång skett och jämfört med 1991 hade inleveranserna av sådana medel till apoteken ökat med 22% år 2002. Uttryckt i dygnsdoser levererades 66 sådana per 1 000 invånare och dag detta år.

Förbrukningen av antidepressiva medel låg tämligen konstant under 1970- och 1980-talen. Under 1990-talet har dock skett en mycket kraftig uppgång, vilken beror på introduktionen av nya läkemedel, de s k selektiva serotoninåterupptagshämmarna (SSRI). Mellan 1990 och 2002 sjudubblades apotekens försäljning.

Det finns tydliga skillnader i bruksmönstret av psykofarmaka. Kvinnor använder lugnande medel och sömnmedel i betydligt större utsträckning än män. Förskrivningen av dessa medel ökar dessutom med stigande ålder. Användarna är även överrepresenterade bland arbetslösa, lågutbildade, förtidspensionerade och storkonsumenter av alkohol. Personer med en multipel sjukdomsbild och änkor tillhörde också denna kategori.

Leveransstatistiken uppenbarar regionala skillnader i konsumtionen av lugnande medel och sömnmedel. Liksom tidigare år förekom den lägsta försäljningen per invånare år 2002 i Norrbottens län, medan Uppsala övertagit Jönköpings position som det län med högsta försäljningen per invånare.

Snifningsutvecklingen

I början av 1970-talet, när regelbundna drogvaneundersökningar började genomföras i skolan och bland mönstrand, uppmättes relativt höga andelar som sniffat någon gång. Under 1970-talet minskade emellertid sniffningen

Sammanfattning

både bland eleverna i årskurs 9 och bland mänstrande. Utvecklingen bland pojkarna i årskurs 9 och bland mänstrande visar en relativt god överensstämmelse under årtiondet.

Livstidsprevalensfrågan bland mänstrande utgick 1981 och återinfördes 1998. Sedan dess har andelen som sniffat sjunkit något, från 8 till 6%, och beteendet är definitivt mindre vanligt än på 1970-talet.

Andelen elever i årskurs 9 som sniffat befann sig på en låg och oförändrad nivå under hela 1980-talet. Runt 1990 var nivåerna särskilt låga (ca 5%), därefter ökade åter sniffningserfarenheten och har, med vissa fluktuationer, legat runt 9% sedan 1995. Alltsedan tidigt 1970-tal har pojkarna i regel redovisat högre värden än flickorna, och på den tiden var sniffningen överlag mera utbredd även bland skoleleverna.

Kunskapen om sniffningsprevalensen bland vuxna är relativt begränsad. I undersökningar om det tunga narkotikamissbrukets omfattning 1992 och 1998 framkom att 1–2% av narkotikamissbrukarna hade lösningsmedel som ett av andra missbruksmedel. Av tvångsvårdade vuxna har alltsedan 1990-talets början några enstaka procent haft sniffning som åtminstone en missbrukskomponent.

Dopningsutvecklingen

Under 1990-talet har det blivit uppenbart att användningen av hormondopningsmedel inte längre är begränsad till idrottsrörelsen utan även är spridd i andra delar av samhället, bl a med anknytning till kroppsbyggnad och träning på gym. Av de i dopningslagen förbjudna preparaten hör anabola androgena steroider (AAS) till de vanligaste.

Omkring 1% av de manliga ungdomarna i olika riksrepresentativa frågeundersökningar har svarat att de någon gång provat AAS. Denna storleksordning har i stort sett varit likartad sedan 1993, då man började ställa frågor om dopningsmedel i sådana undersökningar. Storleksordningen är i linje med flera europeiska länder, men lägre jämfört med USA.

Erfarenhet av tillväxthormon är mer sällsynt, likaså är det mycket ovanligt att kvinnor rapporterar erfarenhet av hormondopningsmedel. Det har bland ungdomar konstaterats samband mellan å ena sidan hormondopningserfarenhet och å andra sidan omfattande alkoholkonsumtion liksom erfarenhet av narkotika och andra droger.

Beslags- och kriminalstatistik pekar på en ökad aktivitet vad det gäller dopningsrelaterad brottslighet. Samtidigt är det svårt att dra några slutsatser utifrån detta eftersom denna statistik är beroende av myndigheternas olika prio-

riteringar och insatser på området. Av kriminalstatistiken framgår att den typiska dopningsbrottslingen är en man i tjugoårsåldern.

Tobaksutvecklingen

I början av 1900-talet var snus och piptobak de produkter som dominerade tobaksmarknaden. Årsförsäljningen av cigaretter låg fram till andra världskrigets slut aldrig över 500 stycken per person 15 år och äldre. Dock ökade försäljningen därefter och nådde en topp 1976 då motsvarande siffra var 1 840. Därefter har en nedgång inträffat, i synnerhet under 1990-talet. Detta kan förklaras med att rökningen minskat i befolkningen, samtidigt som smuggling och privatinförsel ökat.

Efter den temporärt stora försäljningsnedgången 1997–1998, vilken sammanföll med de höga cigarettpriserna dessa år, har försäljningssiffrorna dock åter ökat något. Uppgången mellan 1999 och 2002, från 960 till 1030 sålda cigaretter, innebär dock inte att försäljningen återtagit samma nivå som före skatteförändringarna. Annan röktobak har minskat konstant i försäljning sedan 1970.

Rökningen bland niondeklassare var utbredd i början av 1970-talet. Den minskade sedan fram till mitten av 1980-talet, för att åter öka under slutet av årtiondet. Därefter har nivåerna varit relativt oförändrade. År 2002 rökte 25% av pojkarna och 34% av flickorna. Motsvarande värden för dagligrökning var 9 respektive 15%, andelar som varierat relativt lite alltsedan 1980-talets början.

För ett halvsekel sedan var rökning vanligast bland män. År 1946 var 50% av männen regelbundna rökare och motsvarande siffra för kvinnorna var 9%. År 1963 var andelarna 49 respektive 23% och 1980 rökte 36 respektive 29% av 16–84-åringarna. Därefter har det skett en nedgång, i synnerhet hos männen. Detta har lett till att dagligrökningen nu är mer utbredd bland kvinnor än bland män (20 respektive 18% år 2001). Nedgången har skett i alla åldersgrupper, men den har varit störst i de yngsta.

År 1995 uppskattades rökningen kräva ca 8 000 liv i Sverige. Mönstret för utvecklingen av rökningssrelaterade dödsfall stämmer väl överens med vad man kan förvänta sig när man studerar konsumtions- och försäljningsstatistiken. Dödligheten har minskat bland männen men bland kvinnorna har rökningssnedgången varit mindre och kommit senare, varför någon dödlighetsminskning ännu inte kan skönjas för dem. En annan beräkning visar att de rökningssrelaterade dödsfallen totalt sett minskat under 1990-talet, men inte heller denna studie finner någon nedgång för kvinnorna.

Sammanfattning

Det är svårt att hitta någon ökning av andelen snusare i befolkningen som motsvarar försäljningsökningen av snus under de två senaste decennierna (en uppgång med 69% perioden 1980–2002). Enligt tillgängliga undersökningar har andelen dagligsnusare bland vuxna män varit relativt konstant under perioden (ca 20%). Försäljningsökningen kan bero på att de enskilda snusarna har ökat sin konsumtion men det kan även vara så att de som tidigare både snusade och rökte idag främst snusar. Bland kvinnorna är dagligsnusandet så gott som obefintligt, vilket även gäller för flickorna i årskurs 9. Ser man till den totala andelen tobakskonsumenter i årskurs 9 var det 34% av eleverna som nyttjade tobak i form av snusning eller rökning år 2002.